

benés, a tehetetlenség érzései miatt most is csak dadogni tudó, szavakat kereső famulus! Azt, hogy ebben a megbolydult, csomagoló, szétszivárgó világban – amikor, ugye, néhányan, maroknyian, megpróbáltuk »böcsületes szegénylegényeként«, itt, a Holnap városában menteni a menthető, megpróbáltunk közösséget teremteni, irodalmi életet élni, nemzeti tudatot ápolni – most dobbantásoddal pótolhatatlan úrt hagyta magad után!... Azt, hogy mint soha máskor, ki mondhatatlanul nagy szükségünk lett volna az idén is reád, szükségünk lett volna tanácsaidra, kitartásodra, segítségedre – s most, a kész tények elé állítva, itt állunk irányvesztetten és gyámolíthatatlanul...”

A távolból, a városközpont felől, egy magányos harangzó hallatszott...

„Mondd, Sándor, mi lesz így velünk? Mi lesz így velünk, Sándor, ha mindig csak a jók, a küldetést vállalók, az eszmehirdetők mennek el? Ha a Nagy Kálmánok, Szilágyi Domokosok, Szócs Kálmánok bűvös sorozata nem törik meg soha vidékeinket?... Mi lesz gyermekeinkkel, ha mindig csak az igazak némulnak el, a bátrak gyávulnak meg, a nemesek és a tiszták szedik a sátorfájukat – helyükbe

pedig nem költözik más, mint pusztulás és közöny? Mi lesz a várossal, Sándor, mi lesz ezzel az átkozott és mégis oly szeretett Várossal, ha az ilyen emberek, mint te, csak úgy egyszerűen abbahagyják a táncot, s nem lesz, mert nincs, honnan legyen helyettük más, aki betöltse a sorainkban maradt hézagot? S mi lesz a világgal, Sándor, ha a tisztánlátók elfásulnak, az értékkeresők félreállnak, a teherviselők bejelentik: »Kész! Elegünk volt! Nem csináljuk tovább!«, s közben pedig a kereti törpék szaporodnak, az aljasság szétburjánzik, a megalkuvás hangulata mindent betölt? Mi lesz, mi lesz, mi lesz velünk?...

»Széttépve arcunk négy égtáj felé«, »körénk hallgatag csöndkigyók tekerednek«. Kikopva mindenből, mikor »semmi már vissza nem fordítható, betáplálva minden«, »hát itt maradunk megint a sárban«. Itt maradunk, Sándor, mint »szelek elálló lélegzete / az árván maradt / völgy felett!«...

Azóta eltelt harminckét esztendő...

Bölni Sándor 2014. február 8-án lett volna hetvenöt éves...

Nagyvárad, 2014. június 12-én

A TANULT BUJDOSÓ HŰSÉGE

Cs. Szabó Lászlóról

■ Cs. Szabó László a régi magyar „enciklopédisták”: az Apáczai Csere Jánosok, Bessenyei Györgyök, Kazinczy Ferencek örököse és a 20. századi enciklopédikus író-tudósok: a Babits Mihályok, Németh Lászlók, Hamvas Bélák társa volt. Nemcsak a kifejezés erejét és a gondolat eredetiségét becsülte, hanem a tudás gazdagságát, az ismeret mindent átfogó bőségét is. Középről szemlélte az „ország és az irodalom” életét, figyelmesen hajolt az irodalmi, színházi és művészeti kultúra napi eseményei fölé, egyszersmind meg tudta teremteni azt a távlatot, amely térben és időben szélesebb körű áttekintést tett lehetővé, és a figyelmesen számon tartott részleteket az összefüggések rendszerében helyezte el. A részletek egész életében érdekelték, mindent elolvasott, amit

egyáltalán megszerezhetett, egy szaktudós alaposságával vette birtokába az irodalom-, a művészet- és a művelődéstörténet múltját és jelenét. Ha valaki egyszer tárgymutatót készítené műveihez, bizonyára meglepődne azon a lenyűgöző és sokrétű ismeretanyag, amelyet írásai-ban felhalmozva talál.

Határtalan érdeklődéséről, legendába illő műveltségéről tanúskodik könyvtára is, amely ma, az író végső akaratának megfelelően, találkozónk közelében: a sárospataki református kollégium gyűjteményében várja az érdeklődőket. Ez a könyvtár nem egyszerűen könyvgyűjtemény, inkább valódi szellemi műhely, amely gazdagságában is magán viseli egy karakteres személyiség bélyegét. Az az enciklopédikus ismeretanyag, amelyet Cs. Szabó

László összegyűjtött, mindig könyvek között töltött termékeny élete során, sohasem maradt holt tőke, ellenkezőleg: szüntelenül megelevenedett, beépült az esszék és tanulmányok gondolati rendszerébe, vagy éppen az elbeszélésekben szövődő világkép nélkülözhetetlen szála lett.

Cs. Szabó László írói munkássága a két világháború közötti korszak klasszikus folyóiratának (egszersmind szellemi műhelyének), a *Nyugat*nak a vonzásában alakult, ő maga – Halász Gáborral, Szerb Antallal, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Hamvas Bélával és másokkal egyetemben – annak az esszéirodalomnak a képviselője volt, amely a nyilvános gondolkodásnak és eszmélkedésnek ezt a művészi formáját ismét a magyar irodalmi kultúra magaslataira emelte. A *Nyugat* esszéírói a nyilvános tájékozódás alkalmanak tekintették az esszé műfaját, a nyugati civilizáció válságának magyarázatát próbálták megadni, egzsersmind azokat a kulturális értékeket védelmezték, amelyekre támaszkodva, mint reméltek, meg lehet küzdeni e válság következményeivel. Hagyományokat és eszméket kerestek, ezért vetettek számot a nemzeti és egyetemes művelődés sok évszázados örökségével, s tekintették át a huszadik századi tudományosság és művészet eredményeit.

Cs. Szabó László széles körű érdeklődés és alapos műveltség birtokában dolgozta ki a maga személyes esszéműfaját, s e műfaj tág kereteibe igen változatos ismeretanyagot öntött, nemcsak irodalom-, művelődés- és művészettörténeti, hanem közgazdasági és társadalomtudományi ismereteket is. Az esszéírás nemcsak munkásságának tárgyát, hanem módszerét is megjelölte, a gazdag műveltséganyagra gondolati kísérletek, személyes jellegű állásfoglalások és vallomások épültek. Az esszé módszere egyforma erővel érvényesült a novellában, az irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányban, az útirajzban és a világpolitikai kommentárban.

Az esszé nálunk, akárcsak Angliában, nemzeti műfaj: az önismeret és a biztosabb tájékozódás eszköze, hiszen a magyar esszéirodalomnak Széchenyi István, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Arany János és Babits Mihály adott rangot. Az esszéírás felelőssége és nemzeti kötelességtudata érvényesült Cs. Szabó László irodalmi tanulmányaiban, útirajzaiban, naplójegyzeteiben és városképeiben. Még

szépirodalmi műveiben, így az erdélyi történelem drámai eseményeit felidéző elbeszéléseiben is jelen volt az esszéíró gondolkodása, a história értelmezésének tudós szándéka és készsége.

A magyar múlt függetlenségi és szabadelvű hagyományait ápolta, az európai gondolkodás keresztény értékeit és humanista örökségét vette gondozásba, magyarság és európaiság szoros összetartozásának írói képviselőjét vállalta. Másokhoz hasonlóan ő is annak a gondolkodásnak és ízlésnek a kibontakozását egyengette, amely – hogy Horváth János nevezetes irodalomtörténeti kifejezését idézzem fel – egy új „nemzeti klasszicizmus” szellemében kívánta számba venni és megvédelmezni a magyar kultúra nagy értékeit. Ez a második „nemzeti klasszicizmus” nem kevesebbre vállalkozott, mint Arany Jánosék, Gyulai Pálék és Kemény Zsigmondék 19. századi klasszicizmusa: az európai magyarság szellemét tekintette eszmei normának és erkölcsi követelménynek egy olyan korban, midőn hosszú évtizedeken keresztül különféle totalitárius diktatúrák kíméletlenül támadtak mindarra, ami magyar és európai.

Miben állt az a veszélyeztetett és védelmezett európai magyarság, amelyet Cs. Szabó László képviselt? Neves íróknak már a Trianonra következő korszak neveltje volt, jól tudta, hogy a nemzet és az állam nem ugyanazt a fogalmat jelentik, és arról is meg volt győződve, hogy a nemzetnek a nyelv, a kultúra és a hagyomány a meghatározói, nem a hatalom és az államszerkezet. Ráadásul öntudatosan, egzsersmind rendületlenül vallotta erdélyinek magát, nemcsak származása és kolozsvári gyermekkora következtében, hanem annak az erdélyi szellemnek az alkotó birtokbavétele jogán is, amelyet a történelem karakterizált. Ismerte Erdély múltját, és tudatában volt annak, hogy ez a múlt milyen tanulságokkal szolgál az egész magyarság számára.

Neki Erdély nem havasi fenyveseket és zúgó vadvizeket, még csak nem is kincses városokat és gazdag bibliotékákat jelentett, hanem a magyarság történelmi sorsának egyik jelképét, amelynek mindig időszerű értelme van. *Erdélyben* című 1940-es könyve elé Bethlen Miklós híres mondatát írta mottó gyanánt: „Ég, mint Mózes csipkebokra, de meg nem emészthetik: sem napkelet egészen el nem foglalhatja, sem napnyugat egészen meg

nem tarthatta.” Vállalva és kiteljesítve az örökségül kapott erdélyiséget, erkölcsi posztulátumhoz jutott: „Erdély kicsi, bizonytalan és veszélyes ország volt, ecettel és vérral etette a fiait, ápolni nem tudott, s néha még eltakarni sem, szemfedőnek is keskeny volt. Aki ezt a szülőföldet szereti, a legnehezebb emberi sorsot szereti.”

Aki Erdélyhez ragaszkodik: a magyar múlthoz ragaszkodik, és ennek a történelmi múltnak a körében ott van a teljes régi Magyarországnak, a teljes magyar szellemiség. Cs. Szabó László nemcsak Erdélynek volt a krónikása, hanem a Dunántúlnak, az Alföldnek és a Felvidéknek, majd élete utolsó évtizedeiben a nyugati világban helyét kereső magyarságnak is. Nemcsak Kolozsvárról rajzolt tudós, egyszerűen mind vallomásos lírai portrét, hanem Szombathelyről, Egerről, Debrecenről, Kassáról és persze Budapestről is. A harmincas-negyvenes évek magyar irodalma, magyar szellemi élete felfedezte a magyar vidéket: a történelmi magyar régiókat, és az akkor „divatos” szellemtörténeti érdeklődés értelmében megpróbálta leírni ezeknek a régióknak a lelkiségét, megragadni a karakterüket. Nos, a dunántúli szellemiséget kutató Várkonyi Nándor, az erdélyiséget értelmező Makkai László vagy éppen a „kassai őrjáratot” végző Márai Sándor mellett talán Cs. Szabó László volt az, aki a leginkább hitelesen és érzékletesen tudott beszélni a történelmi magyar tájakról: ezeknek a tájaknak a lelkéről és költészetéről, egyéniségéről és hagyományairól.

Cs. Szabó László Erdélye a klasszikus Európa része volt, és a kép, amelyet Európáról alkotott, pontos és részletes volt, egy Bédékker, egy múzeumi katalógus sem lehetett volna különb, a sok kicsiny részletből összerakott mozaikot mégis egy látomás fogta egységbe, Cs. Szabó László európai tablójának ez a személyes vízió adta meg az értelmét. Az ő Európája annak a kultúrának a klasszikus földje volt, amelynek a görög–latin antikvitás, a kereszténység, a humanizmus és a felvilágosodás adta a karakterét. Ebben a – fájdalom – mindinkább virtuálissá váló Európában kereste a magyarság helyét és hivatását, és a régi Erdélyt is azért becsülte igazán, mert annak arcán is a virtuális Európának a jegyeit ismerte fel. Mind aggodalmasabban tanulmányozta azt a huszadik századi Európát, amelyet különféle diktatórikus ideológiák kívántak kísér-

leti terepnek és befolyási övezetnek felhasználni. Különös nyugtalansággal vette tudomásul, hogy Közép-Európa, amely a maga magyar, német–osztrák, cseh és lengyel kultúráival valaha ennek a virtuális Európának egyik műhelye és otthona volt, miként halad a teljes szellemi szétesés – ma talán így mondanánk: a „harmadik világbeli” lét – felé.

Ez a szétesés az Osztrák–Magyar Monarchia bukásával kezdődött meg, és a második világháborúval: a náci, majd a szovjet megszállással vált teljessé, hogy ennek következtében már csak az egykori közép-európai régió romjai maradjanak. Ezeket a romokon próbált helyállni, amíg tehetette, Cs. Szabó László is. A német megszállás után munkatársaival – Ortutay Gyulával és Örley Istvánnal együtt – elhagyta a rádiós munkahelyét, először Balatonföldváron, majd Budán bujkált. A háború után ő is szerepet vállalt az ország újjászületni látszó életében: 1945-ben a Képzőművészeti Főiskola újonnan alapított művelődéstörténeti tanszékének vezetője lett. 1946–1947-ben fél évet Nyugat-Európában töltött, 1947-ben Rómába látogatott. 1946-ban jelent meg *Két part* című esszékötete, 1947-ben pedig *Márvány és babér* című antológiája, ez a munka az Itáliáról szóló költői művekből adott közre bőséges válogatást. Személyes hangú esszéiben legyilkolt barátainak állított emléket, illetve az elpusztult európai városok történelmi múltját és művészi hangulatát idézte fel. Ugyanakkor minden veszteség és pusztulás ellenére is bízott az európai kultúrában, ennek a kultúrának az egyetemes jelentőségében és megtartó erejében, erről a bizalmáról tanúskodnak ekkori írásai.

Megbecsült helye volt az újjászülető magyar szellemi életben, ennek ellenére nem látott lehetőséget arra, hogy munkáját azoknak az eszményeknek a jegyében végezhesse tovább, amelyeket korábban képviselt. 1948 végén tanulmányútra Olaszországba utazott, majd 1949 februárjában egy hazulról érkezett figyelmeztetés hatására (ez a kommunista hatalomátvétel várható következményeit jelezte) az emigrációt választotta. Kezdetben Rómában és Firenzében élt, majd 1951-ben, elfogadva a londoni rádió meghívását, Angliában telepedett le. A BBC magyar adásának munkatársaként dolgozott, emellett emigrációs körökben és találkozókon tartott előadásokat. Írásai az *Új Lá-*

tóhatárban, a *Katolikus Szemlében* és az *Irodalmi Újságban* láttak napvilágot. 1958-ban felvette az angol állampolgárságot, 1972-ben vonult nyugalomba. A múltó évtizedek során folyamatosan jelentek meg művei, verseskönyvek, novelláskötetek, hangjátékok, interjúgyűjtemények, önéletrajzi visszatekintések, esszék, tanulmánygyűjtemények, antológiák – közel húsz kötet.

A hetvenes években vetődött fel először valamelyik könyvének hazai megjelentetése. 1980 tavaszán a *Nagyvilág* adott helyet *Dickens Napló* című nagyobb esszéjének, majd az év őszén Budapestre látogatott, s a görög kultúráról előadást tartott egykori munkahelyén, a Képzőművészeti Főiskolán. Ezután három egymást követő esztendőben is Magyarországon járt, beutazta az országot, kapcsolatot teremtett az irodalmi és művészeti élet képviselőivel. Elmondhatom, hogy magam is ekkor kötöttem vele ismeretséget. Életével és munkásságával több interjú ismertette meg a hazai közönséget. Ettől kezdve folyamatosan jelen volt a hazai irodalmi életben, sőt a romániai rendszerváltozás után az erdélyi magyarság is felfedezhette mindig szülőföldje iránti hűségéről tanúskodó írásait.

Cs. Szabó László a politikai körülmények radikális megváltozása következtében választotta az emigrációt, régebbi művei azonban elárulják, hogy az önkéntes száműzetés lehetőségével már korábban számot vetett. *Levél a bujdosóhoz* című írásában, amely Márjai Sándor egy párizsi utazása alkalmával született, már

az önkéntes száműzött sajátos sorshelyzetén meditált: „Több ezer éves családból származik. Thébai királyfiaktól ered a nemesi ág: a *politikai számkivetett*. A plebejus vonal kevésbé hősiés, de éppen olyan régi s jóval veszedelmesebb. Ez a *tanult bujdosó*. Az önkéntes száműzött mintaképe s szellemi elődje.” Ő e második hagyomány képviselőjének érezte magát, midőn Itáliában az emigrációt választotta: a szellemi munka teljes függetlenségére vágyott, s évtizedekkel később visszatekintve három évtizedes külföldi tartózkodására, úgy látta, hogy ezt végül is londoni magányában sikerült elérnie. Ennek a függetlenségnek a jegyében ítélte meg a hazai politikai eseményeket, de az emigrációs tapasztalatokat is, amelyekről gyakran ironikus elutasítással nyilatkozott.

Írói munkássága mindenképpen azt mutatja, hogy mélyen átélte és őszintén fejezte ki az emigráció tapasztalatait, s számot vetett az idegenben élő magyar író helyzetének mind előnyeivel, mind hátrányaival. Nemesgyszer érzett fájdalmat amiatt, hogy szülőföldjét és ifjúságának otthonát: először Kolozsvárt, majd Budapestet el kellett hagynia. Írói sorsát, amelyet önként vállalt, mégis mindig a nemzet javára tudta hasznosítani. Cs. Szabó László római és londoni nézőpontjának eredményét velünk: mai magyaroknak lehet és kell beépíteni abba a szellemi képződménybe, amelyet talán így nevezhetünk: „nemzeti stratégia”.

Pomogáts Béla

